

Kâdî Abdülcebbar'a Göre Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi ve Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye Etkisi*

 İbrahim Kara**

Öz: Arap dilinde lafız-mana tartışması klasik dönemden itibaren dilcilerin önem verdikleri bir konudur. Anagram sistemle telif edilen *Kitâbu'l-'ayn* adlı sözlüğe bakıldığında Arap dilinde kullanımda olmayan lafızların dahi zikredildiğini görmek mümkündür. Bu durum Arapça kelimelerin Araplar nezdinde -herhangi bir anlamı haiz olmasa da- ayrı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Kâdî Abdülcebbar'a göre ise edebi güzellik sadece sözün birimleri olan kelimelerde aranması gerekmektedir. Edebi üstünlük ancak kelimelerin cümle içerisinde birbirleriyle olan bağdaşıklıkları dikkate alınarak söz konusu edilmelidir. Kâdî Abdülcebbar, düşüncesini temellendirmek için dilin kökeni meselesine vurgu yapmaktadır. Ona göre dil, ilahi bir öğretinin sonucu oluşmamış, toplumların uzlaşmaları neticesinde meydana gelmiştir. Ayrıca kelimelerin cümle içerisindeki gramatik konumunu belirleyen *irâb* ve *kastedilen* anlam dikkate alınarak en iyi kelimenin seçilmesi manasındaki *ibdâl* kavramları Kâdî Abdülcebbar'ın konuyla ilgili düşüncesini anlamada önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belâgat, Lafız, Mana, Kâdî Abdülcebbar, el-Cürcânî.

Atıf: İbrahim Kara, "Kâdî Abdülcebbar'a Göre Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi ve Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye Etkisi", *Artuklu Akademi* 10/2 (Aralık 2023), 303-316.

Word-Meaning Relationship in Arabic Language According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar and His Effect on Abdulkahîr al-Jurjani

Abstract: The discussion of wording and meaning in the Arabic language has been an issue that linguists have given importance to since the classical period. When you look at the dictionary called *Kitab al-'Ayn*, which was compiled with the anagram system, it is possible to see that even words that are not in use in the Arabic language are mentioned. This shows that Arabic words have a special importance for Arabs - even though they do not have any meaning. According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar, literary beauty should not be sought only in words, which are the units of speech. Literary superiority should only be mentioned by taking into account the cohesion of words within the sentence. al-Qadî 'Abd Al-Jabbar emphasizes the issue of the origin of language to base his thought. According to him, language was not formed as a result of a divine teaching, but as a result of the consensus of societies. In addition, the concepts of *irâb*, which determines the grammatical position of words in the sentence, and *ibdal*, which means choosing the best word by taking into account the intended meaning, are important in understanding al-Qadî 'Abd Al-Jabbar's thought on the subject.

Keywords: Arabic language, Rhetoric, Word, Meaning, al-Qadî 'Abd Al-Jabbar, al-Jurjani.

Citation: İbrahim Kara, "Word-Meaning Relationship in Arabic Language According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar and His Effect on Abdulkahîr al-Jurjani", *Artuklu Akademi* 10/2 (Aralık 2023), 303-316.

Gönderim Tarihi: 29.09.2023

Kabul Tarihi: 20.12.2023

Yayın Tarihi: 31.12.2023

* Bu makale Ankara Üniversitesi'nde tamamlanmış olan "Kâdî Abdülcebbar'da Delâlet Teorisi" başlıklı tezime dayanmaktadır.

** Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ibrahimsivasi58@hotmail.com
Res. Asst. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language And Rhetoric, ibrahimsivasi58@hotmail.com

Giriş

Lafız sözlükte ağızdaki bir şeyin çıkarılıp atılması anlamına gelmektedir. Toprağın ölüyü çıkarması “الْأَرْضُ تُنْفِطُ الْمَيِّتَ”, denizin bir şeyi çıkarıp sahile atması “الْبَحْرُ يُنْفِطُ الشَّيْءَ وَيَرْمِي بِهِ إِلَى السَّاحِلِ”, dünyanın içinde bulunduğu varlığı ahirete göndermesi “الدُّنْيَا لِأَفْطَةٍ” gibi Arap dilindeki kullanımlar lafzın *bir şeyin çıkarılıp atılması* anlamındaki sözlüksel manasına muvafaktır.¹ Sözlükte “demek, istemek, kastetmek” anlamındaki ‘aniye kökünden türeyen mimli masdar *mana* “denilmek istenen, kastedilen şey” anlamına gelir.²

Lafız-mana ilişkisi belâgat alimlerinin eserlerinde işledikleri konulardan bir tanesidir. Kudâme b. Ca’fer (öl. 337/948) konuyu kitabında *i’tilâfu’l-lafz ma’a’l-ma’nâ* başlığıyla zikretmiş ancak tanımını yapmamıştır. Bu başlık altında müsâvât, işâret, irdâf ve temsil konularını anlatmıştır.³ İbn Ebî’l-İsba’a (öl. 654/1256) göre el-Âmidî (öl. 631/1233) bu konuyu uzun uzadıya açıklayıp anlatmasına rağmen konunun anlaşılması için yeterli olmamıştır. İbn Ebî’l-İsba’ ise konuyu *ortaya konmak istenen mananın lafızları arasında bu manaya uygun olmayan herhangi bir kelimenin bulunmaması* (أن تكون ألفاظ المعنى المطلوب ليس فيها لفظة غير لائقة بذلك) şeklinde tanımlamaktadır.⁴

Lafız-mana ilişkisi Arap belâgatının önemli konularından bir tanesidir. Belâgat eserlerinde genellikle *i’tilâfu’l-lafz ma’a’l-ma’nâ* şeklinde ifade edilmiştir.⁵ Bu çalışmada lafız-mananın lugavî anlamı ve belâgat ilmindeki konumu, Kâdî Abdülcebbar’a kadar geçen süreçte lafız-manaya dair yaklaşımların genel çerçevesi, Kâdî Abdülcebbar’ın lafız-manaya dair görüşleri ve kelimelerle bağlantı noktaları incelenecektir. Son olarak da Kâdî Abdülcebbar’ın sözdizimiyle ilgili görüşlerinin Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078)’ye nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.⁶

1. Lafız-Mana İlişkisi

Bişr b. el-Mu’temir (öl. 210/825), güzel bir anlamı ifade etmek isteyen birisinin bu manayı karşılamak üzere güzel bir lafız seçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü güzel manaların ifade edilmesi ancak güzel ve yerinde sözcüklerin seçilmesiyle mümkündür. Câhız (öl. 255/869)’a göre kötü lafızlar ancak kötü manalar içindir.⁷ İfade edilen her anlam için farklı lafızların kullanılması söz konusudur. Kötü manalar için benzer sözcükler, anlaşılması kolay olan manalar için kolay sözcükler, edebi gücü üstün olan anlamlar için de belâgatlı lafızlar tercih edilmelidir. Bu durum lafız-mana uyumu şeklinde açıklanmaktadır.⁸

el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791) sözlüğü *Kitâbu’l-’ayn*’da Arap dilinde kullanımda olanlara *musta’mel*, olmayanlara ise *mühmel* olarak isim vermiştir. “ع-ج-ل” babında bu harflerden türeyen altı farklı kelimeye işaret etmektedir. Ona göre ج-ع-ل، ج-ع-ل، ج-ع-ل، ج-ع-ل، ج-ع-ل، ج-ع-ل formları Arap dilinde kullanılmakta

¹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-’ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî (y.y.: Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, ts.), 8/161.

² Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu’l-İstihâti’l-Fünûn*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), II, 1600; Sedat Şensoy, “Mâna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2003), 27/555.

³ Kudâme b. Ca’fer, *Nakdu’s-Şi’r* (Kostantiniyye: Matba’atu’l-Cevâib, 1885), 54-60.

⁴ İbn Ebî’l-İsba’ el-Misrî, *Tahrîru’t-tahbîr fi sinâ’ati’s-Şi’ri ve’n-nesr ve beyânî i’câzi’l-Kur’ân*, thk. Hıfni Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclisu’l-A’lâ li-Ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2012), 194.

⁵ Bedevî Tabâne, *Mu’cemu’l-belâgati’l-arabiyye* (Riyad: Dâru’r-Rifâ’î, 1988), 43; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’-mustalahâti’l-belâgiyye ve tetavvuruha* (Beyrut: ed-Dâru’l-Arabiyye li’l-Mevsû’ât, 2006), 1/18-22.

⁶ Lafız-mana ilişkisini ele alan bazı çalışmalar için bkz. Metin Yiğit, “İmam Şâfi’ de Arapça Vurgusu ve Lafız-Mana Dengesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2 (2009), 55-86; Nuri Kahveci, “Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delaleti”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 185-202; Âsım Muhammed Emin Buney ‘Âmir, “Hadâsetu’t-tefkîri’n-nakdî ‘inde’l-Kâdî Abdilcebbar el-Hemezânî”, *Mecelletu’l-İttihâdi’l-Câmi’ati’l-Arabiyye li’l-Âdâb* 11/2 (2014), 707-727; Âdil Muhammed Muhammed el-Akert, *Devru’l-lafza fi’l-belâgati’l-Kur’âniyye ‘mde’l-Hattâbi ve Abdilcebbar ve Abdilkâhir dirâsetun nazariyyetun ve tatbikiyye* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Misriyye, 2016); Hüseyin Abdullah Salih el-Musây, “Merâhilu tetavvuri nazariyyeti’n-nazm min Sibeveyhi ilâ Abdilkâhir”, *Mecelletu’l-Endelüs li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâ’iyye* 20 (2018), 86-112; Bünyamin Aydın, *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi –İşlevsel Anlam-Cümle Anlamı İlişkisi Üzerine Bir İnceleme-* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Rifat Akbaş, “Dilde Vokalik Teorisi ve Lafız-Mana Uyumluluğu Üzerine –Arap Dili Örneği– Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu”, ed. Hasan Çiçek (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2018), 1687-1701; Yasin Yes’ad, Râbih Devb, “en-Nazmu’l-Kur’ânî beyne’l-Kâdî Abdilcebbar ve Abdilkâhir el-Cürçânî dirâsetun fi’l-halfiyâti’fikriyye”, *Mecelletü’l-Câmi’ati’l-Emîr Abdilkâdir li’l-Ulûmi’l-İslâmiyye* 33/3 (2019), 203-235; Abdulkarim Auwal, *Râgib el-İsfahânî’de Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Te’vîl Sorunsalı: Mukaddimetü’t-Tefsîr Özelinde* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁷ Ebû Osman el-Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk. Muvaftak Şihâbuddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 1/104.

⁸ el-Câhız, *Kitâbu’l-hayevân*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 3/17; İn’âm Fevval ‘Akkâvî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi’l-ulûmi’l-belâga el-bedî’ ve’l-beyân ve’l-me’ânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971), 11.

iken ج-ح-ع kullanılmamaktadır.⁹ el-Halîl'in kullanımında olmayan lafızları da eserinde zikretmesi mana olarak bir karşılığı olmasa da lafızların Arapçada her zaman önemli bir varlığa sahip olduğunu düşündürmüştür.¹⁰

Sibeveyhi (öl. 180/796), lafız-manayı gramatik çözümlemeler yapmak suretiyle açıklamaktadır. Ona göre kelam, lafız-mana bakımından doğru olup olmamasına göre müstakîm-hasen, muhal, müstakîm-kizb, müstakîm-kabîh, muhal-kizb olarak kategorilere ayrılmaktadır. "Sana dün geldim" أَتَيْتُكَ أَمْسَ cümlesi müstakîm-hasen olarak değerlendirilmektedir. Çünkü lafız, müstakîm (doğru), anlam da hasen (güzel ve yerinde) olarak addedilmektedir. "Sana dün geleceğim" سَأَتِيكَ أَمْسَ cümlesi gelecek zaman anlamına gelen *geleceğim* fiiliyle geçmiş zaman ifade eden *dün* zaman kipinin birlikte bulunmalarının imkânsızlığı nedeniyle muhal olarak değerlendirilmiştir. "Dağı taşıdım" حَمَلْتُ الْجَبَلَ cümlesi ise gramer olarak doğru kabul edilse de bir insanın dağı taşıması aklen imkânsız olduğu için müstakîm-kizb olarak anlaşılmıştır. "Zeyd gördüm" فَذَرْتُ cümlesinde ise lafızlar cümle içerisinde doğru konuma yerleştirilmediği için müstakîm-kabîh olarak nitelendirilmektedir. "Denizin suyunu dün içeceğim" سَوْفَ أَشْرَبُ مَاءَ الْبَحْرِ أَمْسَ örneğinde ise gelecek zaman ifade eden *seve* ile geçmiş zaman ifade eden *ems* birlikte kullanılmıştır. Bu cümlenin gramer ve anlam olarak yanlış olması nedeniyle muhal-kizb olarak değerlendirilmiştir.¹¹

İbn Cinnî (öl. 392/1002), lafız-mana ilişkisi bağlamında lafzın manaya delaletini lafzî, sînâ'î ve manevî olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. *Kalktı* manasındaki كَامَ fiili zikredildiğinde ilk olarak bu fiilin mastarına delalet ettiği anlaşılmaktadır. Bu lafzî delalettir. İkinci olarak *kalktı* fiili işitildiğinde bu fiilin zamanı akla geldiği için İbn Cinnî bunu sînâ'î (yapısal) delalet olarak görmektedir. Son olarak ise *kalktı* fiili failinin kim olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bunu da manevî (anlamsal) delalet kapsamında incelemektedir. İbn Cinnî, bu üçlü tasnifte kuvvet olarak da en güçlü olan sıralamayı lafzî, sînâ'î ve manevî olarak görmektedir.¹²

Ebû Osman el-Câhîz (öl. 255/869)'a göre mânâlar acem, Arap, bedevi, köylü ve kentli herkesin bilebileceği bir şekilde yola serilmiş gibidir. Edebi üstünlüğün olduğu bir sözde önemli olan veznin tutturulması, bağlama uygun lafzın seçimi, kolay mahreç, kelimelerin tatlılığı, yapısı düzgün, kaliteli ve sunulmaktan uzak söz dizimidir.¹³

Câbirî, lafız-mânâya ilişkin görüşleri yorumlarken bu konudaki meziyeti lafızda görenlerin bu özelliğin diğer dillerden bağımsız Arap diline ait olduğu kanaatinde olduklarını vurgulamıştır. O, Câhîz'in 305 Hind, Yunan ve İran medeniyetinden Arap kültürüne birçok eserin çevrilmesine rağmen bu eserlerin ana dillerindeki güzelliğinden hiçbir şey kaybetmediği hatta bazılarının daha da güzelleştiği görüşünde olduğunu ifade eder. Hal böyleyken Arapça eserlerin ise bu dillere çevrilmesi halinde Arap dilindeki mucizenin ve veznin ortadan kalkmasıyla lafzî güzelliğin de bozulabileceğini vurgulamıştır.¹⁴

2. Kâdî Abdülcebâr'ın Lafız-Manaya Bakışı

Kâdî Abdülcebâr (öl. 415/1025), mutezile mezhebinin önde gelen âlimlerindedir. O, kelam ilminde ön plana çıkmış olsa da dilbilimsel olarak incelenmesi gereken önemli görüşleri vardır. Dilsel görüşlerine temel dayanak noktası olarak dilin toplumsal uzlaşım (muvâza'a/ıstılâh) neticesinde oluştuğunu savunmaktadır. Allah'ın sözünün anlaşılması gerektiğini düşünen müellif, dilin işleyiş mekanizmasının idrak edilmesinde rasyonel bir metot takip etmektedir. Arap dilinde lafzın salt lafız olma bakımından bir meziyete sahip olamayacağını iddia etmektedir.¹⁵

Kâdî Abdülcebâr, Ebû Hâşim'in edebi değeri yüksek bir sözden (fasih) bahsedebilmek için gerekli kriterlere ilişkin görüşlerini aktarır. Ebû Hâşim'e göre sözün fasih kabul edilmesi için kelimelerin belagat gücü yüksek (cezâlet), anlamın ise güzel olması gerekmektedir. Edebi gücü yüksek bir sözden bahsedebilmek için bu iki durumu birbirinden ayırt etmemek gerekmektedir. Bir söz ki, lafızlarının belagat

⁹ el-Halîl, *Kitâbu'l-ayn*, 1/227.

¹⁰ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Koroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli (İstanbul: Kitabevi, 2001), 53-54.

¹¹ Amr b. Osman b. Kanber Ebû Bişr Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts), 1/25-26.

¹² Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. eş-Şirbînî Şirîde (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 3/100.

¹³ el-Câhîz, *Kitâbu'l-hayevân*, 3/ 67.

¹⁴ Câbirî, *Arap-İslâm Kültürü*, 102-103.

¹⁵ İbrahim Kara, *Kâdî Abdülcebâr'da Delâlet Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 120-121.

değeri yüksek ancak mânâsı kötü olursa bu sözün edebi değerinden bahsetmek mümkün değildir. Sözün fasih sayılabilmesi hitabet ya da şiir gibi tek bir formatla ilgili değildir. Çünkü bir hatibin bazen bir şairden belagat gücü bakımından daha üstün olduğu görülmektedir. Hitabet ve şiirin ortaya konuluş yöntemleri farklı olmasına rağmen durum bu şekildedir. Bunun yanı sıra ortaya konuluş yöntemleri aynı olan iki edebi türün sahiplerine baktığımızda aynı edebi mahareti gösteremediklerini, birisinin diğerinden daha üstün olduğunu görmekteyiz.¹⁶ Dolayısıyla Ebû Hâşim'e göre bir sözün edebi sayılabilmesinin temel ölçütünün belagat değeri yüksek lafızlar ve buna uygun güzel anlamların seçilmiş olmasıdır.

Kâdî Abdülcebâr, Ebû Hâşim'in görüşlerini naklettikten sonra konuyla ilgili kendi görüşlerini serdedir. Kâdî'ya göre fesahat, sözün birimleri (efrâdü'l-kelâm) olan kelimelerde aranmalıdır. Fesahat, kelimelerin cümle içerisinde birbirleriyle olan bağdaşıklıkları (zam) göz önünde bulundurularak ortaya çıkmaktadır. Cümle içerisindeki her kelimenin kendine mahsus bir anlamı (sıfat) vardır. Kelimelerin bu anlamlarını saptayabilmek için üç ihtimalden bahsetmek mümkündür. Birincisine göre anlam, dilin sahipleri tarafından varılan uzlaşma (muvâza'a) neticesinde kelimelerin sahip oldukları şeydir. İkincisine göre kelimelerin cümle içerisindeki gramatik konumlarını belirleyen irabtır. Üçüncüsü ise kelimelerin bağlamsal açıdan buldukları konuma göre taşıdıkları anlamdır (mevki). Kâdî Abdülcebâr'a bu üçlü tasnifin haricinde dördüncü bir durumdan bahsetmek mümkün değildir.¹⁷

Abdülfettâh Lâşîn, Kâdî Abdülcebâr'ın yukarıdaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır. Ona göre, Kâdî'nin zikrettiği birinci ihtimale göre dilcilerin ve dili konuşanların lafza konumlandıkları anlam esas alınmıştır. İkincisi ise kelimenin cümle içerisindeki konumuna göre hareke almasıdır. Nitekim bir kelime kastedilen anlama göre bazen fail bazen ise meful konumunda olabilmektedir. Üçüncüsünde ise bir kelimenin, üslup özellikleri ve terkibi dikkate alınarak kendine özgü mekâna yerleştirilmesidir. Bağlamsal anlam olarak düşünülebilecek bu ilkeye göre lafızların duruma göre takdim ve tehir edilebilmesi tabiidir.¹⁸

Kâdî Abdülcebâr'a göre mânâlar önemli olmasına rağmen edebi üstünlüğün ortaya konması bakımından meziyete sahip olmaz. Her ikisi de aynı mânâyı ifade ediyor olsa da iki kişiden birisi edebi değer bakımından daha üstün olabilir. Bazen iki anlamdan biri daha güzel ve üstün olmasına rağmen onu dile getiren kişinin edebi değeri daha düşük olabilmektedir.¹⁹

Müellife göre lafız-mânâ ilişkisinde mânâların birbirleri arasında bir edebi üstünlük yarışı (tezâyüd) olmaz. Bu edebi üstünlük yarışı ancak mânâları ifade eden lafızlarda söz konusudur. Bunun gerçekleşmesi de ancak uygun kelimelerin seçilmesi ile ilgili olan ibdâl, metnin bağlamıyla ilgili olan takdim-tehir ve irab ile ilgili olan hareketlerle mümkün olabilir. Kâdî'ya göre fesahat, lafzın salt lafız olmasıyla ilgili değildir. Güzel ses ve lafzın tatlılığı her ne kadar sözün güzelliğini artırıp kulağa hoş gelmesini sağlıyor olsa da fesahat konusunda bir üstünlüklerinden bahsedilemez.²⁰

Kâdî Abdülcebâr, edebi üstünlük bakımından bir sözün diğerinden üstün olmasını dokunmuş bir elbiseye benzetmektedir. Bir elbise örülme noktaları ve dikilme şekli bakımından diğer elbiselerden üstün olabilmektedir. Burada elbiseyi diken kimsenin mahareti ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde bir sözün diğer bir sözden daha fasih sayılması söz sahibinin beyânî anlamda daha maharetli olmasına bağlıdır.²¹

Kâdî Abdülcebâr'a göre fesahatın ölçüsü için muvâza'a tek başına yeterli değildir. Çünkü ona göre bu kavram kelimelerin ifade ettiği anlam üzerine insanların vardıkları uzlaşmayı kastetmektedir. Edebi değer ortaya çıkması ise bu kelimelerin dilin genel sistemi dâhilinde birbirleriyle olan ilişkileri neticesinde oluşmaktadır. Burada itibar edilmesi gereken husus sözün bağlamları ve nasıl oluştuğudur.²²

2.1. Kâdî Abdülcebâr'da Muvâza'a ve Kast

¹⁶ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl i'câzu'l-Kur'ân*, thk. Emin el-Hülî (y.y., ts). 16/ 347.

¹⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 16/ 199.

¹⁸ Abdülfettâh Lâşîn, *Belâgatü'l-Kur'ân fî âsâri'l-Kâdî Abdülcebâr ve eseruhû fî'd-dirâsâti'l-belâgiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts), 66.

¹⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 16/ 199.

²⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 16/199-200. Kâdî Abdülcebâr, eseri *el-Muğnî*'nin 16. cildi *İ'câzu'l-Kur'ân*'da bu konuyu teorik olarak incelemiş, örnek vermemiştir. Müellifin yöntemine uygun olması için çalışmada örnek verilmemiştir.

²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 16/ 201. Müellif bu konuda örnek vermemiştir.

²² Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 16/ 201.

Kâdî Abdülcebbar, nesnelere isim tayin etme işleminde ilk olarak *işaretin* önemine değinir. Yani nesnelere isim vermeden önce insanların, bu nesneye işaret ve simgeler kullanmak yordamıyla delâlette bulunduğunu belirtmektedir. Kâdî işareten kastın kinayeli anlam olmadığını da vurgulamaktadır. Çünkü öncelikli olan sözün ilk anlamını (muvâza'a) tespit etmektir.²³ Bir nesneye işaret edilmesi suretiyle o nesnenin ilk ismi verilmiş olur ve bu nesne, aldığı bu isimle diğer bütün varlıklardan ayırt edilir. İşaret olmaksızın belirli bir nesneyi kastetmiş olmanın bir anlamı yoktur. İlk dilin ortaya konulması sürecinde Allah'ın işaretle bulunarak dili öğretmesi mümkün değildir. Allah'ın insana eşyanın isimlerini öğretmesi daha önceden üzerinde uzlaşının olduğu bir dille mümkün olmuştur.²⁴ Dilin kökeninin insan kaynaklı olduğu düşüncesi, Mutezile'nin 'tevhit' prensibini koruma gayreti içindir. Çünkü muvâza'a ilk olarak nesnelere işaretle bulunmak suretiyle gerçekleşmektedir. Allah'ın ise fiziksel bir işaretle bulunması O'nun cisimlendirilmesi anlamına geleceği için bu ameliye Allah için imkânsız görülmüştür.²⁵

Kâdî Abdülcebbar'ın düşüncesinde bir sözün delâletinin ortaya çıkması için muvâza'anın yanı sıra mütekellimin içinde bulunduğu psikolojik durum ve çevresel faktörler (hâlu'l-mütekellim) önemlidir. Ona göre bu iki faktör bir arada bulunursa mütekellimin durumu delâlet bakımından önemini korumakla birlikte muvâza'a önceliklidir. Çünkü muvâza'a sayesinde söz anlamlı olmaktadır. Aksi takdirde sözün söylenmesi anlamsız hareketler kapsamında değerlendirilmelidir.²⁶

Kâdî Abdülcebbar, sözün delâletini ortaya koyarken söz sahibinin niyetini izhar eden "kasd" kelimesini kullanmaktadır. Kâdî bu düşüncesini izah ederken muvâza'a ve kastın ayrı tasavvur edilemeyen iki faktör olduğunu belirtmektedir.²⁷ Kâdî'ya göre muvâza'a dildeki sözcüklerin tek tek anlamlarını tayin etmek anlamına gelirken kasd ise cümle düzeyinde verilmek istenen anlamı tespit etmeye yöneliktir.²⁸ Ona göre bir ismin bir nesneye ad olabilmesi ve bu nesnenin başka nesnelere ayırt edilebilmesi ancak kast yoluyla mümkün olabilir. Bir sözcükteki harflerin dizilişi nesnenin sahip olduğu bir vasıf nedeniyle değildir. Harflerin nesneyle ilişkisini belirleyen tek şey kast ve iradedir. Dolayısıyla kast farklılık gösterdikçe nesnelere isimleri de farklılık gösterecektir.²⁹

Kâdî'ye göre bir kişi toplumdaki bağımsız olarak bir mânâya karar veremez. Anlamın toplumun aşına olduğu dilde var olması gerekmektedir. Aksi takdirde bir karmaşanın ve kargaşanın olması kaçınılmazdır. Nitekim muvâza'a ile ortaya konan anlam toplum tarafından ihdas edilmiştir. Dolayısıyla üzerinde uzlaşma sağlanan bir anlamda karışıklığın olma ihtimali azdır ve maksat hâsıl olacaktır.³⁰ Muvâza'a ile ortaya konan anlamı kavrayabilmenin ilk şartı Arap dilindeki kelime ve terkiplerin Arap toplumu tarafından saptanmış anlamını bilmektir. Bu doğrultuda Arap toplumu tarafından ortaya konan mecâzi anlamları da bilmek sözün anlamını kavrama noktasında önemli bir yere sahiptir.³¹

Allah Teâlâ'nın hitabının anlaşılması için ilk aşamada üzerinde uzlaşmış bir dilin olması şarttır. Daha sonra gelen dillerde ise tevkîfîn olması mümkündür. Zira Hz. Âdem önce meleklerle bir dil üzerinde uzlaşmış olmalıdır. Allah'ın Âdem'e bazı şeylerin adlarını öğretmesi ancak bu olaydan sonra mümkün olmuştur.³² Önceden bilinen bir dil yoksa Allah'ın kelâmı anlaşılabilir. Allah'ın hitabı muvâza'anın olmasıyla anlam (delâlet) kazanır. Allah, hikmeti gereği muvâza'a sınırları çerçevesinde hitap eder. Aksi halde Allah'ın hitabının anlaşılması mümkün değildir. Allah'ın hitabının zorunlu olarak anlaşılması düşünülemez. Çünkü bu durum Allah'ın muradının hitab ile anlaşılır olma vasfını ortadan kaldırır. Allah, insanlara muradını ve nesnelere bilgisini zorunlu olarak iletmez. Çünkü Allah'ın kastını bilmek, O'nun zatını bilmenin bir parçasıdır. Allah'ın zatını bilmek iktisâbî olduğu için kastını bilmek zaruri olamaz.³³

²³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 5/ 164.

²⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, 5/ 164.

²⁵ Mehmet Emin Maşalı, "Kâdî Abdülcebbar'a Göre Dilsel Delâlet", *Marife*, 3/3 (2003), 156.

²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, 16/ 347.

²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-'adl eş-şer'ıyyât* (y.y. ts.) 17/ 15-16.

²⁸ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İşkâliyyâtul-kurân ve âliyyâtul-t-te'vîl* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, 2005), 64.

²⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, V, 160.

³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XVI, 202.

³¹ Câbirî, *Arap-İslâm Kültürü*, 90.

³² Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, V, 164.

³³ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, V, 166.

Allah muvâza'anın olmasının ardından insanlara eşyanın isimlerini öğretir. Aynı zamanda şer'î hükümleri beyan ederek onları bununla sorumlu tutar.³⁴

2.2. Kâdî Abdülcebâr'ın Hüsün-Kubuhla İlgili Tutumunun Muvâza'aya Yansıması

Hüsün sözlükte *kubhun* zıddı olarak güzellik anlamına gelmektedir. Çoğulu kıyası olmamakla birlikte *mehâsin* olarak kullanılmaktadır.³⁵ *Kubh* ise hüsnün zıddı olarak göze çirkin görünen şeyler için kullanılmaktadır.³⁶ Hüsün-kubuh, sözlükte güzel ya da çirkin anlamını taşıyan bir estetik değer taşıdığı anlaşılmaktadır. İslami ilimlerde ise bu iki kavram estetik anlamından ziyade fiillerin ahlaki ve dini niteliklerini belirtir mahiyettedir. Dolayısıyla bu kavramlar kelam ve usûl-i fıkıh ilimlerinde iyilik-kötülük, dünya ve ahiret hayatı açısından fayda-zarar olarak algılanmıştır.³⁷

Kâdî Abdülcebâr'a göre hasen, yapılması halinde failinin herhangi bir kınamayı hak etmediği fiildir. Kabîh ise yapıldığında yergiyi gerektiren fiildir.³⁸ Kâdî Abdülcebâr'a göre bir fiilin hasen ya da kabîh olarak nitelenmesi onun fiil olması yönüyle değil ortaya çıktığı şartlar ve durumlar (vücûh) göz önünde bulundurularak fiilin hasen ya da kabîh olduğuna hükmedilebilir. Fiilin kuldân ya da Allah Teâlâ'dan sadır olması arasında fark yoktur. Nitekim zulmün ortaya çıktığı şartlar gereği çirkin olduğu ifade edilmiştir. Bir eve izin almaksızın girildiğinde bu fiil kabîh olarak nitelenebilecekken izin alınarak girildiğinde eve girmek hasen olarak görülecektir. Aynı zamanda secde etmek Allah Teâlâ için yapıldığında hasen iken şeytan için yapıldığında kabîhtir.³⁹

Kâdî Abdülcebâr, dilin ortaya çıkışını bir fiilin hasen veya kabîh olup olmamasıyla irtibatlandırmaktadır. Ona göre farklı nesnelere hakkında bilgi verip onları isimlendirmek insanlığın ihtiyaç duyduğu bir şeydir. Bunu yaparken bir amaç söz konusu ise bu fiilin hasen olması gerekmektedir. Çünkü söz, salt bir hareket olarak ele alındığında onun kabîh olduğuna hükmedilemez. Eğer içerisinde yalan, çirkin bir şey, abes ya da kötülüğe götürecek bir muhteva barındırmıyorsa hasen olarak nitelenebilir.⁴⁰

Bir şeyin kabîh olmasını gerektiren hal ve şartlar değişebilir. Çirkin olan her fiil kendi bünyesinde değerlendirilmelidir. Yalan, yalan olduğu, zulüm zulüm olduğu için kabîhtir. Nimete nankörlük, takatin üstünde yük yükleme, çirkin olanı irade etme, cehalet, çirkin olanı emretme gibi şeyler de bu kabildendir. Sözün (kelâm) de içerisinde bulunduğu hal ve şartlara göre kabîh olduğuna hükmedilir. Nitekim söz, çirkin bir şeyi emrederse, güzel bir şeyi nehyederse, yalan olursa, çirkin olanı mübah kılar, hasen olandan sakındırırsa, farz olmayan bir şeyi farz kılar, çirkin olan bir şeyi teşvik ederse, sevap kazanmayı hak etmeyen bir şey için sevap vadederse, cezalandırılmayı hak etmeyen bir şey için tehdit olursa ve güç yetiremeyecek bir şeyi emrederse kabîh olur.⁴¹

3. Kâdî Abdülcebâr'ın Abdülkâhir el-Cürçânî'deki (öl. 471/1078-79) Nazım Teorisine Etkisi

Kâdî Abdülcebâr, lafız-mânâya dair görüşleriyle Abdülkâhir el-Cürçânî'nin nazım teorisinin alt yapısını hazırlamıştır.⁴² Cürçânî'ye göre fesahat konusundaki üstünlük lafızların salt yapısıyla ilgili değildir. Sözün vaz edilmesindeki amaç ve anlamlar, kelimelerin birbiriyle olan bağdaşıklığı ve bağlam önemlidir. Bir bağlamda kullanılan bir lafız her bağlamda kullanılıp muhatapların beğenisini kazanabileceği anlamını taşımaz. Dolayısıyla fesahat konusundaki üstünlük kelimelerin bulunduğu konum ve kastedilen anlama göre değişkenlik arz etmektedir.⁴³

³⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, V, 168.

³⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), XIII, 114.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 552.

³⁷ İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/59.

³⁸ Hulusi Arslan, *Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh) Problemi* (İstanbul: Endülüs, 2021), 41-44.

³⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 309-310.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, 5/174.

⁴¹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni fi evbâbi't-tevhîd ve'l-'adl et-tâdil ve't-tecvîr*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (y.y., ts.), 6/ 61-62.

⁴² Soner Gündüzöz, "Semantik Bağlantıları Ekseninde İbnü's-Serrâc'ın Usûl Teorisi ve Temel Bağdaşıklık Modeli, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Ed: Ömer Türker, Kübra Şenel (İstanbul: Endülüs, 2020), 47.

⁴³ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-'Arabî*, thk. Muhammed et-Tuncî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997), 82.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye göre harflerin birbiri ardınca sıralanmasının anlama herhangi bir etkisi yoktur. Dili vaz edenler başlangıçta vurma anlamındaki *darabe* fiiline *rabeda* demiş olsalardı da herhangi bir sorun teşkil etmezdi. Ancak kelimelerin dizilişine gelince durum farklılaşmaktadır. Çünkü kelimelerin dizilişinde muteber olan anlamların doğurduğu etkilerdir. Sözcüklerin bir araya getirilerek dizilmesi rastlantısal bir şey olmayıp aklın gerektirdiği bir şekilde mânâların birbiriyle uyum içerisinde olmasıdır. Öyle ki vaz edilen her kelime bulunduğu konumla ilgili bir sebebe binaen konulmuştur. Dolayısıyla oradan alınarak bir başka yere konması caiz değildir.⁴⁴

Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye göre fesahati, detaylarını iyice açıklayıp örnekler zikretmeksizin söz içerisindeki lafızların özel bir yolla birbirlerine bağlanması olarak açıklamak yeterli değildir. Nasıl ki dokunmuş bir ipekteki inceliklerin vafedilmesi hatta uygulamalı olarak enine ve boyuna nasıl dikildiğinin gösterilmesi gerekiyorsa fesahatin ölçüsü olarak zikredilen lafızların özel bir yöntemle birbirlerine bağlanması ameliyesinin detaylandırılması da gerektirmektedir. Dolayısıyla bu yöntemi müşahade eden bir kimse nakış ustasının yaptığı işle ilgili incelikleri, el marifetini ve sanatkârlığını da öğrenmiş olur. Cürcânî'ye göre fesahatin, sözcüklerin dizilişindeki bir özellik ve özel bir yöntemle kelimelerin birbirine bağlanması şeklinde açıklanması veya bu doğrultuda sadece genel açıklamaların yapılması yeterli olsaydı aynı durumun diğer tüm sanatlar için geçerli olması beklenirdi.⁴⁵

Abdülkâhîr el-Cürcânî, eleştirilerini sunarken isim zikretmemektedir. Ancak Kâdî Abdülcebbar'ın fesahatla ilgili sunduğu görüşleri hedef aldığı ortadadır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Kâdî Abdülcebbar'a göre fesahat, sözün birimleri (efrâdü'l-keâm) olan kelimelerde aranmamalıdır. Fesahat, kelimelerin cümle içerisinde birbirleriyle olan bağdaşıklıkları (zam) göz önünde bulundurularak ortaya çıkmaktadır⁴⁶

Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye göre başarılı bir söz diziminde esas alınması gereken en önemli husus nahiv kurallarının araştırılıp bulunmasıdır (tevahhî me'ânî'n-nahv). Ona göre bu kurallar göz ardı edildikten sonra sözcüklerin birbirine eklenmesiyle herhangi bir uyumun ortaya çıkmasından bahsedilemez.⁴⁷ Cürcânî'ye göre sözdizimi, sözün nahiv ilminin gerektirdiği yere konulması, kanun ve usûlüne göre hareket edilmesi, hiçbir sapma olmadan yönteminin bilinmesi ve esaslarının korunmasıdır. Bir sözü meydana getirecek kimsenin nahvin her bir konusunu ve birbirinden farklı yönlerini (vücûh ve furûk) bilmesi gerekmektedir.³⁰⁹ Bu doğrultuda haberin cümle içerisinde farklı konumlandırıldığı bazı örnekleri ele almakta yarar vardır. "Zeyd gidendir" زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ, "Zeyd gidiyor" زَيْدٌ يَنْطَلِقُ, "Zeyd gidiyor" يَنْطَلِقُ زَيْدٌ, "Gitmektedir Zeyd" مُنْطَلِقٌ زَيْدٌ, "Zeyd, gidenin kendisidir" زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ, "Asıl giden Zeyd'dir" الْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ, "Zeyd gidenin ta kendisidir" زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ, "Zeyd, gitmektedir" زَيْدٌ هُوَ مُنْطَلِقٌ.⁴⁸ Cümleleri anlam bakımından incelemeye aldığımızda ilk cümle isim cümlesi olup haber isim formunda gelmiştir. Buna göre Zeyd'in gitme eylemini sürekli gerçekleştirdiği düşünülebilir. İkinci cümlede haberin fiil formunda olması nedeniyle gitme fiili için uzun bir süreklilikten bahsedilemez. Üçüncü cümlede Zeyd'in gitme eylemi fiil cümlesi şeklinde ifade edildiği için anlamı isim cümlesine göre daha az vurgulu olduğu ifade edilmelidir. Dördüncü cümlede ise mübteda ve haberin yer değiştiğini görmekteyiz. Dolayısıyla burada asıl vurgulanmak istenen husus gitme eylemidir. Beşinci cümlede haber marife olarak kullanılarak gitme eylemi Zeyd'e tahsis edilmektedir. Altıncı cümlede haberin başa geçmesi ve marife olarak kullanılması suretiyle gitme eyleminin Zeyd'e tahsis edilmesi söz konusudur. Yedinci cümlede mübteda ve haberin arasına zamir getirilmesi suretiyle gitme eyleminin yalnızca Zeyd'e tahsisi söz konusu edilmektedir. Böylelikle bu eylemin ilgili diğer fertlerden nefyedilmesi söz konusudur. Son cümlede ise mübteda ve haberin arasına fasl zamiri getirildiği için Zeyd'in gitmiş olduğu vurgulanmaktadır.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin eleştirdiği diğer bir husus ediplerin birbirlerine olan fesahatteki üstünlük derecelerinin ipeğin dokunmasında şahısların sergiledikleri maharetten dolayı ortaya çıkan farklılıklara

⁴⁴ Cürcânî, *Delâil*, 56.

⁴⁵ Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera., 2008), 50-51.

⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Muğnî*, 16/199.

⁴⁷ Cürcânî, *Sözdizim*, 318.

⁴⁸ Cürcânî, *Sözdizim*, 81-82.

benzetilmesidir. Ona göre ipeğin dokunması ve örülmesi iplerinin yeri değişmedikçe herhangi bir farklılık göstermemektedir. Ancak sözün anlamı, bağlamı değişirse de kelimelerin birbiri ardınca sıralanmasıyla anlam değişebilmektedir. Kendi konulduğu yerden başka bir yere konulmayan ve bir başkasıyla da değiştirilmeyen bir lafzın anlamı irab ve gramer hususlarının uygulamalarıyla birlikte değişebilmektedir.⁴⁹ Cürcânî, bu düşünceleriyle her ne kadar isim vermese de Kâdî Abdülcebbâr'a işaret ettiği açıktır. Nitekim Kâdî'ya göre fesahattaki üstünlük muvâza'anın değişmesiyle değil ancak irab ve sözün bağlamı esas alınarak artabilir. Dokunmuş elbiselerin ve ipeklerin durumunda olduğu gibi. Burada örme ve dokuma işlemini yapan kişiye göre bu ürünlerin kalitesi değişebilmektedir.⁵⁰

Abdülkâhir el-Cürcânî'ye göre, fesahatın tek tek kelimelerde değil birbirleriyle olan bağdaşıklıklarında aranması gerektiğini söyleyen bir kimsenin fesahatın lafzın salt mâhiyeti itibariyle değil ancak taşıdıkları anlamlar nedeniyle mümkün olabileceğini kabul etmesi gerekmektedir.⁵¹

Abdülkâhir el-Cürcânî, kitabı *Delâil'*de Kâdî Abdülcebbâr'a dolaylı olarak eleştirilerde bulunmaktadır. Cürcânî lafız-mânâ konusunda bazılarına göre "Mânâlar birbirlerine üstünlük sağlamaz, birbirlerine üstünlük sağlayan ancak lafızlardır" sözünü alıntılıyarak eleştiride bulunur. Ona göre bu söz, lafızların birbirlerine üstünlüğü meselesini kelimeler arasında nahiv kuralları ve hükümlerinin benimsenmesinden doğan birtakım meziyetler dışında bakıldığında hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü lafızların sırf lafız olmaları ve telaffuz edilmeleri bakımından birbirlerine üstünlük sağlamaları imkânsızdır.⁵² Kâdî Abdülcebbâr'ın düşüncesini yansıtan sözleri ise şöyledir:

Mânâlar -her ne kadar göz önünde bulundurulması zaruri ve söz de onlar için oluşturulsa da- meziyetin kendisinde ortaya çıktığı şeyler değildir. Bu nedenle bir mânâyı ifade edenlere baktığımızda iki kişiden birinin edebi değer bakımından diğerinden üstün olduğunu görürüz. Mânâ ise aynıdır. İki mânâdan birisinin diğerinden daha güzel ve kıymetli olduğunu görmemize rağmen onu ifade eden kimsenin diğerinden edebi değer bakımından daha düşük olduğunu görürüz. Dolayısıyla meziyet her ne kadar başka bir şekilde ortaya çıksa da mânâ da önem verilmesi gereken bir husustur. Biz bilmekteyiz ki; mânâlar birbirlerine edebi bakımdan üstünlük sağlayamazlar. Edebi üstünlüğün asıl aranması gereken, daha önce zikrettiğimiz gibi mânâları ifade eden lafızlardadır. Bu düşüncenin doğru olduğu kesinleştiyse meziyetin ortaya çıkması kelimelerle ilgili olan ibdâl (anlam için en uygun kelimenin seçilmesi), sözün bağlamıyla ilgili olan takdim-tehir ve í'rabla ilgili olan hareketlerle alakalıdır. Bu şekilde edebi değeri yüksek olanla zayıf olan iki söz arasındaki fark ortaya çıkmış olur.⁵³

Sonuç

Lafız-mana ilişkisi Arap belagatının önemli konuları arasında yer almaktadır. Ünlü mutezile kelimcisi Kâdî Abdülcebbâr'ın da lafız-manaya ilişkin temas edilmesi gereken önemli görüşleri bulunmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'dan önceki zaman diliminde el-Halîl b. Ahmed, Sibeveyhi, Câhız, İbn Cinnî gibi âlimlerin yaklaşımlarına baktığımızda Arap dilinde lafzın edebi değer bakımından ayrı bir öneminin olduğu ifade edilmelidir. Nitekim el-Halîl b. Ahmed, sözlüğünde kullandığı sistem gereği Arap dilinde kullanımda olmayan lafızlara bile yer verdiği görülmektedir. Sibeveyhi de cümle düzeyinde mantıksal izahlar yapmak suretiyle lafız-man ilişkisini ele almıştır. Câhız ise Arap dilinde lafzın üstünlüğünü önemli ölçüde savunmuşlardır. İbn Cinnî, bu konuyu gramer eksenli tahliller yaparak ele almıştır.

Kâdî Abdülcebbâr, lafız-mana hususunda hocası Ebû Hâşim'e itiraz etmemiş, onun görüşlerini geliştirmiştir. Kâdî'nın bu konudaki görüşlerini anlamak için zihinsel alt yapısını anlamak gerekmektedir. O, dilin kökenini toplumların belli ihtiyaçları neticesinde vardıkları uzlaşma olarak görmektedir. Nesnelere isim verilmesi ve belli anlamların tayin edilmesi hususunda beşeri iradeye önem vermesi nedeniyle lafız-mana ilişkisinde önem verdiği ilk basamak muvâza'adır. Tabi bu kavram sözcüklerin ilk anlamının tespitinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen tek başına sözün oluşması için yeterli değildir. Kelimelerin cümle

⁴⁹ Lâşîn, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 514.

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 16/ 201.

⁵¹ Cürcânî, *Sözdizim*, 386-387.

⁵² Cürcânî, *Delâil*, 294.

⁵³ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, XVI, 199-200.

düzeyinde gramatik konumlarını belirleyen i'râb da onun düşüncesinde önemlidir. Kâdî Abdülcebbâr'ın önem verdiği bir diğer kavram da lafızların cümle içerisinde bağlam ve anlam gereği takdim-tehir edilmesi manasını taşıyan mevkidir.

Kâdî Abdülcebbâr, temel kabul ettiği üç maddeyi izah sadedinde bazı açıklamalara yer vermektedir. Ona göre fesahat, her ne kadar kulağa hoş gelse de güzel ses ve lafzın tatlılığı olamaz. Bu durum sadece sözün güzelliğini artırmaktadır. Kâdî'ya göre fesahatin önemli unsurlarından birisi bağlama göre en iyi kelimenin seçilmesi anlamına gelen *ibdâl*dir. O, buradan hareketle aynı anlamı iki farklı kişinin birbirinden daha farklı ifade ettiğini söylemektedir. Fesahat bakımından biri diğerinden daha üstündür. Kâdî Abdülcebbâr'ın bu düşüncesinden hareketle manayı dışlamamakla birlikte lafza da bir ehemmiyet verdiği düşünülebilir.

Word-Meaning Relationship in Arabic Language According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar and His Effect on Abdulkahir al-Jurjani

Citation: İbrahim Kara, "Word-Meaning Relationship in Arabic Language According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar and His Effect on Abdulkahir al-Jurjani", *Artuklu Akademi* 10/2 (Aralık 2023), 303-316.

Extended Abstract

Bishr b. al-Mu'tamir states that someone who wants to express a beautiful meaning should choose a beautiful wording to meet this meaning. Because expressing beautiful meanings is only possible by choosing beautiful and appropriate words. According to Câhiz, bad words are only for bad meanings. Different words are used for each meaning expressed. Similar words should be preferred for bad meanings, easy words should be preferred for meanings that are easy to understand, and eloquent words should be preferred for meanings with superior literary power. This situation is explained as word-meaning harmony.

al-Khalil b. Ahmed el-Ferâhîdî discussed the derivatives of words in his work, regardless of whether they are in use in the Arabic language or not. Al-Khalil's mention of words that are not in use in his work makes us think that the words have always had an important presence in Arabic, even though they do not have any meaning.

While interpreting the views on wording and meaning, Câbirî emphasized that those who see the merit in this matter in the wording are of the opinion that this feature belongs to the Arabic language, independent of other languages. He states that Cahiz is of the opinion that although many works have been translated from Indian, Greek and Iranian civilizations to Arab culture, these works have lost nothing of the beauty of their native languages and some of them have become even more beautiful. While this is the case, he emphasized that if Arabic works are translated into these languages, the literal beauty may be damaged by the disappearance of the miracle and meter in the Arabic language.

al-Qadî 'Abd Al-Jabbar conveys Abu Hashim's views on the criteria necessary to talk about a saying of high literary value. According to Abu Hashim, in order for the speech to be considered eloquent, the words must have high rhetorical power and the meaning must be beautiful. In order to talk about a word with high literary power, it is necessary not to distinguish between these two situations. If a word has a high rhetorical value but a bad meaning, it is not possible to talk about the literary value of this word. The fact that speech can be considered eloquent is not related to a single format such as oratory or poetry. Because it is sometimes seen that an orator is superior to a poet in terms of eloquence. Although the methods of presenting oratory and poetry are different, this is the case. In addition, when we look at the owners of two literary genres whose methods of presentation are the same, we see that they do not show the same literary skill, and one is superior to the other.

After conveying the views of Abu Hashim, al-Qadî 'Abd Al-Jabbar presents his own views on the subject. According to al-Qadî, eloquence should not be sought in words, which are the units of speech. Eloquence emerges by considering the cohesion of words within the sentence. Each word in the sentence has its own special meaning. It is possible to talk about three possibilities to determine these meanings of the words. According to the first, meaning is what words have as a result of the agreement reached by the owners of the language. According to the second, it is irab that determines the grammatical positions of words in the sentence. The third is the meaning of words according to their contextual position. According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar, it is not possible to talk about a fourth situation other than this triple classification.

According to al-Qadî 'Abd Al-Jabbar, although the meanings are important, they do not have the merit of revealing literary superiority. Even though they both express the same meaning, one of the two may be superior in terms of literary value. Sometimes, although one of the two meanings is more beautiful and superior, the literary value of the person who expresses it may be lower.

al-Qadî 'Abd Al-Jabbar first touches on the importance of the sign in the process of assigning names to objects. In other words, it states that before naming objects, people refer to these objects by using signs and symbols. al-Qadî also emphasizes that what is meant by the sign is not an allegorical meaning. Because the priority is to determine the first meaning of the word. By pointing to an object, the first name of that object is given and this object is distinguished from all other entities with this name. Without a sign, there is no point in referring to a particular object. It is not possible for God to teach the language by making a sign during the process of revealing the first language. It was possible for God to teach humans the names of things through a language on which there was a consensus. The idea that the origin of language is of human origin is an effort to preserve the Mutezile principle of 'tawhid'. Because muvaza'a is first realized by pointing to objects. Since God's physical sign would mean His incarnation, this action was deemed impossible for God.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl i'câzu'l-Kur'ân*. thk. Emîn el-Hûlî. y.y., ts. 347.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl el-Fırak gayru'l-İslâmiyye*. thk. Mahmud Muhammed Kâsım. y.y., 1958.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl eş-şer'ıyyât*. y.y. ts.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl et-ta'dîl ve't-tecvîr*. thk. Mahmud Muhammed Kâsım. y.y., ts.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım. 1996.
- Akbaş, Rıfat. "Dilde Vokalik Teorisi ve Lafız-Mana Uyumluluğu Üzerine –Arap Dili Örneği–" *Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu*. ed. Hasan Çiçek. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2018, 1687-1701.
- el-Akert, 'Âdil Muhammed Muhammed. *Devru'l-lafza fî'l-belâgati'l-Kur'âniyye 'inde'l-Hattâbi ve Abdilcebbâr ve Abdilkâhir dirâsetun nazariyyetun ve tatbikiyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2016.
- 'Akkâvî, İn'âm Fevval. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî 'ulûmi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım. 1971.
- 'Âmir, 'Âsım Muhammed Emîn Buney. "Hadâsetu't-tefkîri'n-nakdî 'inde'l-Kâdî Abdilcebbâr el-Hemezânî". *Mecelletu İttihâdi'l-Câmi'âti'l-'Arabiyye li'l-Âdâb* 11/2 (2014), 707-727.
- Arslan, Hulusi. *Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh) Problemi*. İstanbul: Endülüs, 2. Basım. 2021.
- Auwal, Abdulkarim. *Râgıb el-İsfahânî'de Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Te'vil Sorunsalı: Mukaddimetü't-Tefsîr Özelinde*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Aydın, Bünyamin. *Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi İşlevsel Anlam-Cümle Anlamı İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. Çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli. İstanbul: Kitabevi, 3. Basım. 2001.
- el-Câhız, Ebû Osman. *Kitâbu'l-hayevân*. 7 cilt. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım. 2011.
- el-Câhız, Ebû Osman. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 4 cilt. thk. Muvaffak Şihâbüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- 314 el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Muhammed et-Tuncî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım. 1997.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz Sözdizimi ve Anlambilim*. çev. Osman Güman. İstanbul: Litera., 2008.
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV yayınları, 1999.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İşkâliyyâtü'l-kırâe ve âliyyâtü't-te'vîl*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, 1. Basım. 2005.
- el-Ferâhidî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. 8 Cilt. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâi . y.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Gündüzöz, Soner. "Semantik Bağlantıları Ekseninde İbnü's-Serrâc'ın Usûl Teorisi ve Temel Bağdaşıklık Modeli. *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*. Ed: Ömer Türker, Kübra Şenel. İstanbul: Endülüs, 2020. 11-55.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*, 3 cilt. thk. eş-Şirbînî Şirîde. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım. 1993.
- Kahveci, Nuri. "Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delaleti". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 185-202.
- Kara, İbrahim. *Kâdî Abdülcebbâr'da Delâlet Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kudâme b. Ca'fer. *Nakdu's-şî'r*. Kostantiniyye: Matba'atu'l-Cevâib, 1. Basım. 1885.
- Lâşîn, Abdülfettâh. *Belâgatu'l-Kur'ân fî âsâri'l-Kâdî Abdilcebbâr ve eseruhû fî'd-dirâsâti'l-belâgiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Dilsel Delalet". *Marife* 3/3 (2003). 151-162.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*. 3 cilt. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 1. Basım. 2006.
- el-Mısri, İbn Ebi'l-İsba'. *Tahrîru't-tahbîr fî snâ'ati's-şî'ri ve'n-nesr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hifnî Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li-ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2012.
- el-Musây, Hüseyin Abdullah Salih. "Merâhilu tetavvuri nazariyyeti'n-nazm min Sibeveyhi ilâ Abdilkâhir". *Mecelletu'l-Endelüs li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 20 (2018), 86-112.

- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-fünûn*. 2 cilt. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1. Basım. 1996.
- Sibeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber Ebû Bişr. *el-Kitâb*. 4 cilt. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım. 1988.
- Şensoy, Sedat. "Mâna". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/555-557. Ankara: TDV yayınları, 2003.
- Tabâne, Bedevî. *Mu'cemu'l-belâgati'l-'arabiyye*. Riyad: Dâru'r-Rifâ'i, 3. Basım. 1988.
- Yes'ad, Yasin - Devb, Râbih. "en-Nazmu'l-Kur'ânî beyne'l-Kâdî Abdilcebbar ve Abdilkâhîr el-Cürcânî dirâsetun fi'l-halfiyyâti'fikriyye". *Mecelletü Câmî'ati'l-Emîr Abdilkâdir li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye* 33/3 (2019), 203-235.

